

# Känsö – en riktigt ättiksur historia (GP)

Text: Kristian Wedel (Uppdaterad: 2023-07-11) Publicerad: 2015-10-04

I maj 1816 visste ingen vad en bakterie var. Därför kom 120 man från Bohusläns regemente och byggde tre konstgjorda öar vid Känsö. Sommaren därpå anlände murarmästare Fessel från Göteborg. Det blev ett magasin, pestsjukhus, ett observationssjukhus, ett utkikstorn och en parloir, därtill lite fähus och logement. Mycket står kvar i dag.

Parloirens västra avdelning var ”ren”. Den östliga var oren, där satt den isolerade resenären. Det var järngaller, ståltrådsnät och en murad ränna varifrån rök steg. Ingen skulle bli smittad i parloiren. Smitta, ja – ingen visste riktigt hur det fungerade. Allt man hade var husknep, klogas, ättika, tjärrök – och tid.

Anläggningen på Känsö var godkänd av doktor Dubb i Göteborg, men inte ens hann visste säkert om pesten eller Gula febern egentligen spreds via unken luft eller för att man råkade peta på patienten. Kunde det rentav vara fattigdom eller planeternas ogynnsamma ställningar?

Men man hade märkt att det hjälpte en smula att hålla sjuka människor borta från friska. Därför utvecklades Känsö karantänstation – för att hindra utländska fartyg att segla in smitta i Göteborg. På sydvästra udden av Känsö står i dag fyren Stora Känsö. Månadens fyr i Göteborgs-Posten är den nuvarande fyrens föregångare. Den placerades på udden år 1944 efter ett ingripande av Svenska Västkustfiskares centralförbund, avdelning 45. Enligt Lotsverkets noteringar var det en fiskefyr med Agaljus och sjätte ordningens linsapparat.

Det officiella namnet var inledningsvis Känsö, sedermera ändrat till Stora Känsö. För att undgå förväxling har GP:s fyrredaktion valt att anamma det lokala namnet Känsöknalt. Det är ett vackert och lite vresigt ord, passande för en liten fiskefyr. Det är lite osäkert exakt när gamla Känsöknalt revs. Den nämns i fyrlistan så sent som 1986 – och 1988 är den ersatt av dagens fyr.

På 1800-talet var Känsö karantänstation en egen värld med kanske femtio bofasta invånare (hälften barn) och halvt självhushåll på fisk, egenhändigt odlad potatis och några taniga mjölkkor. På vintern for karantänsdrängarna med släde till Göteborg. I denna värld kretsade allt kring karantänen. Vakterna gick i vaxdukskläder. Emballagen till varor som bomull eller läder revs upp med krokarna och knivar på långa pinnar och lades försiktigt i en bastuliknande anläggning där klogas framställdes med hjälp av brunsten och saltsyra. Därmed ”renades” godset.

Kaptenen på det utländska fartyget utsattes först för ett hojtande förhör på säkert avstånd. Skepparen fick fylla i en blankett som fuktades i ättika och lades i en bläcklåda. Sedan sänktes lådan i vattnet där den fiskades upp av en karantänsmästare. Lådan öppnades av en befälhavare i vaxdukshandskar. Han tog dokumenten med tång och rökte dem. Sedan läste han. Om fartygen varit i närheten av någon stad som drabbats av pest eller gula febern kunde karantänen pågå i 60 dagar.

Lastrummen röktes med mineralsura ångor. Periodvis var det halv hotellverksamhet. Sjöfolket var ju slödder – med undantag för kapten och styrman – och kunde låsas in. Men ibland isolerades fartyg med fint folk – damer i krinolin och herrar med långa sjöskumspipor – och då gällde det att skaka fram sänglinne, porslin, silverbestick och hyggliga madrasser.

Plötsligt kunde 60 passagerare kliva iland. De var inte lätta att sysselsätta. De skulle promenera, spela kängor, skriva dikter i lusthus, sitta och babbla i parloiren. Ibland fick släktingar från Göteborg komma och träffa dem.

Det åbakades då väldigt. Den internerade gruppen fick promenera efter en vakt som bar svart flagga och sedan sitta på varsin sida om en gångstig i parken. Man skvätte ättika i skansar och sängkläder. Det hjälpte lite – både klor och ättika kan vara desinficerande – men man hade ju fortfarande ingen aning om varför.

Handelsmännen i Göteborg var inte oväntat vansinniga. Långa tider var det idel lugn och sömnhet och nedskruvad verksamhet på Kängsö, men ibland skärptes beredskapen. Det var som om Kängsö var ett litet kungarike som ungefär vartannat år gjordes redo för ett krig som egentligen aldrig kom. Man hade till och med några sexpundiga kanoner. (Bara vid ett enda tillfälle tycks ett skarpt skott ha avlossats och då gick kajen sönder.)

År 1831 blev det allvar på riktigt. Då var fienden inte pesten eller Gula Febern utan koleran. Det började den 30 maj, då kommerskollegium i Stockholm officiellt fastslog att staden Polangen i Litauen var kolerasmittad. Därmed blev det fullt pådrag på Kängsö. Patrullfartyg gick dag och natt längs kusten. Vid alla bohuslänska bryggor ställdes vakter. Över 300 kurirer red med rapporter. Ingen fartyg kom in till Sverige utan att Kängsö – karantänpolitikens själva hjärtpunkt – fick veta det. Under två år röktes och ättiksbadades all post mellan Köpenham, Göteborg och Oslo. Internerna på Kängsö gjorde det bästa av situationen: de plockade blommor och klättrade i berg. I nästan tre år förde Kängsö detta karantänkrig mot koleran, tills kommerskollegium fastslog att kolerariskan var över. Kängsö hade vunnit kriget. Alla i Göteborg kunde andas ut.

Det var i mars 1834. Den 26 juli kom koleran till Majorna. På två månader dog ungefär en tiondel av Göteborgs befolkning. I Göteborg satt Sundhetsnämndens ordförande Carl Palmstedt – Chalmers förste föreståndare – och skrev till Jacob Berzelius i Stockholm:

*Att beskrifwa eländet, orkar jag ej. Jag har följt det i sjukhus, i likrum och på begravningsplatserne; der staplar af likkistor och lårar, fyllda med lik legat upplagde i likhus och ofwan jord, i brist på grafwar, der 30 till 40 lik i sender, på en gång jordfäste, anförtros åt den öfwer dem uppsvällande jorden. Jag är nu härdad. --- Någon reda på sjukdomens närmare beskaffenhet utom: Uppkastning, diarré, kramp och döden. --- De rädda dö som flugor.*

En del professorer provade också åderlätning och konjaksgurgling. Sedan återgick allt till vardagen och decennierna gick på Kängsö, med år av potatisodling, inspektioner och stilla läsning av depescher från den stora världen. Det är inte troligt att någon på Kängsö nåddes av någon tidning som beskrev ett experiment i november 1857 då en 35-årig kemist vid namn Louis Pasteur inför Vetenskapssamhället i Lille demonstrerade hur jäst kunde växa av sig själv. Och det måste ha dröjt flera decennier innan någon observerade att denna franska snillestund över surmjölk och jäst ledde vidare till upptäckten att det var små organismer – bakterier – som gjorde människor sjuka. Det tog bortåt 70 år innan denna insikt till slut ledde till att karantänsstationen på Kängsö slutligen stängde, efter första världskrigets slut.

Men till skillnad från den gamla fyr som vi kallar Gamla Kängsöknalt står parloiren fortfarande – den enda kvarvarande i världen. Det är ett anspråkslöst litet världsarv i Göteborgs skärgård, ett vackert minne från den tid då Kängsö doftade klor och ättika och ingen visste vad en bakterie var.